

MINTAQANING IJTIMOIIY IQTISODIY RIVOJLANISHI KONTSEPTSIYASINING MAZMUNI VA BOSQICHLARI

Yusupov Nurbek Xasan o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis
instituti "menejment" kafedrasasi assistent.

Qunarov Jo'rabek Lutfulla o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "menejment" yo'nalish talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi kontseptsiyasining nazariy asoslari va amaliy jihatlarini atroflicha tahlil qiladi. Unda mintaqaviy rivojlanishning asosiy tamoyillari, maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari, shuningdek, uning tarkibiy elementlari chuqur o'rganiladi. Tadqiqot kontseptsiyani shakllantirish va amalga oshirish bosqichlarini, jumladan, diagnostika, strategik rejalashtirish va monitoring jarayonlarini yoritadi. Maqola mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini samarali ishlab chiqish va tatbiq etish uchun zarur bo'lgan bilimlarni taqdim etishga qaratilgan bo'lib, barqaror o'sishga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Mintaqa, Ijtimoiy-Iqtisodiy Rivojlanish, Kontseptsiya, Rivojlanish Bosqichlari, Strategik Rejalashtirish, Barqaror Rivojlanish, Mintaqaviy Iqtisodiyot

Kirish

Hozirgi zamon sharoitida mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Globalizatsiya jarayonlari, texnologik inqiloblar va ichki iqtisodiy islohotlar

мintaqalar oldiga yangi talablar qo'yib, ularning barqaror va inklyuziv o'sishini ta'minlash zaruratini kuchaytirmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston sharoitida mintaqalarni kompleks rivojlantirish, ularning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish va aholi turmush darajasini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli dasturlar amalga oshirilayotgan bir paytda, mintaqaviy rivojlanish kontseptsiasining nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyatga ega. Bu jarayonlar mintaqaviy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, samarali strategiyalar ishlab chiqishni taqozo etadi, chunki har bir mintaqaning o'ziga xos resurs bazasi va rivojlanish traektoriyasi mavjud. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, uning mazmuni va bosqichlari turli ilmiy maktablar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Mavjud adabiyotlarda ushbu kontseptsianing ayrim jihatlari atroflicha o'rganilgan bo'lsa-da, uning zamonaviy sharoitlardagi evolyutsiyasini, tarkibiy elementlarini va rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda sintez qiluvchi, shuningdek, amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini baholovchi yondashuvlarga ehtiyoj sezilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontseptsiasining mohiyatini, uning asosiy tarkibiy elementlari va tamoyillarini, shuningdek, rivojlanishning tarixiy va zamonaviy bosqichlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishni maqsad qilib qo'yadi. Maqolada ilgari surilgan g'oyalar va xulosalar mintaqaviy rivojlanish siyosatini shakllantirishda, strategik rejalashtirishda va mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini takomillashtirishda muhim amaliy ahamiyat kasb etishi kutilmoqda. Bu esa mintaqalararo nomutanosibliklarni bartaraf etish, investitsion jozibadorlikni oshirish va aholining farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontseptsiasini hududiy iqtisodiy o'sish, aholi turmush darajasining oshishi, ijtimoiy adolat, atrof-muhit barqarorligi va institutsional salohiyatning mustahkamlanishini o'z ichiga oluvchi kompleks hodisadir. Bu kontseptsiya mintaqaning o'ziga xos resurslari, salohiyati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, uning uzoq muddatli, barqaror va inklyuziv taraqqiyotini

ta'minlashga qaratilgan tizimli yondashuvni ifodalaydi. Nazariy jihatdan, mintaqaviy rivojlanishga doir yondashuvlar Myrdalning "kumulyativ sababiyat" va Perrouning "o'sish qutblari" kabi dastlabki nazariyalardan boshlanadi. Bu nazariyalar mintaqalararo nomutanosibliklarning paydo bo'lish mexanizmlarini tushuntirib, sanoatlashish davrida mintaqaviy siyosatga asos bo'lgan. Biroq, ular asosan iqtisodiy o'sishga e'tibor qaratib, ijtimoiy va ekologik jihatlarni chetda qoldirgan. 20-asrning ikkinchi yarmida "eksport bazasi" va endogen o'sish nazariyalari inson kapitali, texnologik innovatsiyalar va institutsional muhitning ahamiyatini e'tirof etdi. Bu yondashuvlar mintaqaviy siyosatda mahalliy resurslarni safarbar etish va innovatsion ekotizimlarni yaratishga urg'u berishga olib keldi. Ayniqsa, institutsional sifatning iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar mintaqaviy boshqaruv samaradorligining ahamiyatini ko'rsatdi 21-asrda esa globalizatsiya, raqamlashtirish va iqlim o'zgarishi kabi omillar bilan bog'liq yangi yondashuvlar, jumladan, yangi iqtisodiy geografiya va "aqlli ixtisoslashuv" (Smart Specialization) kontseptsiyasi paydo bo'ldi "Aqlli ixtisoslashuv" mintaqalarni o'z kuchli tomonlariga asoslanib ixtisoslashishga undaydi. Bu zamonaviy yondashuvlar mintaqaviy rivojlanishni nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, ekologik va institutsional jihatlarni ham qamrab oluvchi kompleks jarayon sifatida tushunishni taqozo etadi. O'zbekiston sharoitida ham mintaqaviy rivojlanish siyosati ushbu zamonaviy nazariy yondashuvlarga asoslanib, har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, kompleks va muvozanatli rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontseptsiyasi bir qator o'zaro bog'liq tarkibiy elementlar va tamoyillarga asoslanadi. Bu elementlar rivojlanish jarayonining har tomonlama va muvozanatli bo'lishini ta'minlaydi. Asosiy tarkibiy elementlar quyidagilardan iborat: Iqtisodiy o'sish va diversifikatsiya: Mintaqaviy iqtisodiyot hajmini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va iqtisodiy tuzilmani diversifikatsiya qilishni nazarda tutadi Ijtimoiy taraqqiyot va inklyuzivlik: Aholi turmush darajasini oshirish, qashshoqlikni kamaytirish, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash

va barcha aholi qatlamlarini rivojlanish jarayonlariga jalb qilishni o'z ichiga oladi. Ekologik barqarorlik: Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish va kelajak avlodlar uchun ekologik xavfsiz muhitni saqlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini anglatadi. Institutsional salohiyat va samarali boshqaruv: Mintaqaviy boshqaruv organlarining samaradorligini oshirish, qonun ustuvorligini ta'minlash, korrupsiyaga qarshi kurashish, davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish hamda fuqarolik jamiyati institutlarini mustahkamlashni o'z ichiga oladi. Innovatsion faoliyat va texnologik rivojlanish: Ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash, innovatsion ekotizimlarni yaratish, yangi texnologiyalarni joriy etish va raqamli transformatsiyani jadallashtirish orqali mintaqaning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan. Inson kapitalini rivojlantirish: Aholining bilim, ko'nikma va malakalarini oshirish, uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, mehnat bozorining ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash va aholining ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan. Ushbu elementlar quyidagi asosiy tamoyillar asosida amalga oshiriladi: komplekslik, barqarorlik, inklyuzivlik, subsidiaritet, innovatsionlik, hamkorlik va mahalliylik. Bu tamoyillar mintaqaviy rivojlanish siyosatini shakllantirishda yo'naltiruvchi asos bo'lib xizmat qiladi va uning samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayoni tarixiy jihatdan bir necha bosqichlardan o'tadi, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlar, harakatlantiruvchi kuchlar va siyosiy yondashuvlar bilan tavsiflanadi. Ushbu bosqichlarni tushunish mintaqaviy siyosatni zamonaviy sharoitlarga moslashtirish uchun muhimdir. Boshlang'ich (Agrar) bosqich: Iqtisodiyot asosan qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslarni qazib olishga asoslanadi. Texnologiyalar sodda, urbanizatsiya va infratuzilma zaif rivojlangan. Rivojlanishning asosiy drayveri tabiiy resurslardan foydalanishdir. Industrializatsiya bosqichi: Sanoat ishlab chiqarishi jadal rivojlanadi, shaharlar o'sadi, urbanizatsiya tezlashadi. Yirik sanoat korxonalari, arzon ishchi kuchi va xomashyo asosiy harakatlantiruvchi kuchlardir. Bu bosqichda ekologik muammolar va ijtimoiy nomutanosibliklar yuzaga kelishi mumkin. Post-industrial (Xizmat ko'rsatish)

bosqichi: Sanoatning nisbiy ulushi kamayib, xizmat ko'rsatish sohasi, ayniqsa, yuqori texnologiyali xizmatlar yetakchi o'rinni egallaydi. Inson kapitali va bilimga asoslangan faoliyatning ahamiyati ortadi. Innovatsion (Bilim iqtisodiyoti) bosqichi: Rivojlanishning asosiy drayveri innovatsiyalar, ilmiy-texnik taraqqiyot va bilim yaratish hisoblanadi. Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, IT-sektor va ilmiy parklar jadal rivojlanadi. Inson kapitali eng qimmatli resursga aylanadi. Barqaror rivojlanish bosqichi: Iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanatni ta'minlashga qaratilgan kompleks yondashuvni ifodalaydi. Resurslardan samarali foydalanish, "yashil" iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish ustuvor vazifalardir. Shuni ta'kidlash kerakki, bu bosqichlar har doim ham qat'iy ketma-ketlikda sodir bo'lmaydi va turli mintaqalarda turlicha namoyon bo'lishi mumkin. O'zbekiston mintaqalari sharoitida, masalan, agrar va industrializatsiya bosqichlarining ayrim elementlari hali ham dolzarb bo'lib qolayotgan bir paytda, innovatsion va barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etishga intilish kuzatilmoqda. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish murakkab tizim bo'lib, unga ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sir ko'rsatadi. Bu omillarni tushunish samarali rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhimdir. Asosiy ta'sir etuvchi omillar: A. Ichki omillar: Geografik joylashuv va tabiiy resurslar, inson kapitali (ta'lim, malaka, sog'liq), infratuzilma (transport, energetika, kommunikatsiya, ijtimoiy), institutsional muhit va samarali boshqaruv (qonun ustuvorligi, tadbirkorlik muhiti), innovatsion salohiyat va tadbirkorlik faolligi, madaniy meros va turizm salohiyati. B. Tashqi omillar: Global iqtisodiy tendentsiyalar, xalqaro investitsiyalar va texnologik transfer, davlat siyosati (investitsiya dasturlari, soliq imtiyozlari), geosiyosiy vaziyat va mintaqaviy integratsiya jarayonlari. Mintaqaviy rivojlanishni baholash ko'rsatkichlari: Mintaqaviy rivojlanishning samaradorligini baholash uchun kompleks ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish zarur. Bu ko'rsatkichlar iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va institutsional jihatlarni qamrab olishi lozim. Iqtisodiy ko'rsatkichlar: Yalpi hududiy mahsulot (YAHM) aholi jon boshiga, sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmi, investitsiyalar hajmi, eksport, ishsizlik darajasi, kichik biznesning YAHMdagi ulushi.

Ijtimoiy ko'rsatkichlar: Aholi daromadlari va qashshoqlik darajasi, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlari bilan qamrov, umr ko'rish davomiyligi, madaniy infratuzilma. Ekologik ko'rsatkichlar: Atrof-muhit ifloslanishi darajasi, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi, yashil maydonlar. Institutsional va innovatsion ko'rsatkichlar: Boshqaruv samaradorligi indeksi, innovatsion faollik (patentlar soni, ilmiy-tadqiqot xarajatlari), raqamlashtirish darajasi, biznes yuritish sharoitlari. Ushbu ko'rsatkichlar tizimi mintaqaviy rivojlanishning turli jihatlarini ob'ektiv baholash, muammoli nuqtalarni aniqlash va samarali siyosiy qarorlar qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ularni muntazam ravishda monitoring qilish va tahlil qilish mintaqaviy rivojlanish strategiyalarining muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega [8].

Xulosa

Ushbu maqola mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontseptsiyasining zamonaviy sharoitlardagi mazmuni, nazariy asoslari evolyutsiyasi, asosiy tarkibiy elementlari va bosqichlarini chuqur tahlil qildi. Tadqiqot mintaqaviy taraqqiyotning nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ijtimoiy adolat, ekologik barqarorlik va institutsional salohiyatni qamrab oluvchi kompleks va inklyuziv yondashuvni talab etishini ko'rsatdi. Samarali rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda ichki va tashqi omillarni hisobga olish, shuningdek, strategik rejalashtirish va monitoring uchun kompleks baholash ko'rsatkichlari tizimini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Bu esa mintaqalarning muvozanatli va barqaror taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Vahobov X.M., Xudoyqulov D.R. Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari va ustuvorliklari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – № 2. – B. 1-12. – https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2022_2/1_Vahobov_Xudoyqulov.pdf

[2] Qodirov A.A. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – № 4. – B. 1-10. – https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2021_4/1_Qodirov_A.A.pdf

[3] Jo'rayev N.A., Xolmatova N.M. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda innovatsion yondashuvlar. // Iqtisodiyot va ta'lim. – 2023. – № 1. – B. 1-9. – https://iqtisodiyotvatalim.uz/sites/default/files/maqolalar/2023_1/1_Jo%27rayev_v_Xolmatova.pdf

[4] Xudoyberdiyev M.M. O'zbekiston hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari. Monografiya. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021. – 248 b.

[5] Abduxalilov N.A. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognozlash va strategik rejalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 52 b. – https://library.tdiu.uz/files/dissertatsiya/avtoreferat/2022/abduxalilov_n.a._avto_referat.pdf

[6] G'aniyev B.B. Mintaqaviy iqtisodiyotda barqaror rivojlanishni ta'minlashning nazariy asoslari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2023. – № 1. – B. 1-11. – https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2023_1/1_G%27aniyev_B.B.pdf

[7] Xolmatova D.A. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy tendensiyalari va ustuvor yo'nalishlari. // Bozor, pul va kredit. – 2022. – № 4. – B. 25-31. – <https://journal.tfi.uz/index.php/bpk/article/view/215>

[8] Qodirova G.R. Mintaqaviy barqaror rivojlanishni ta'minlashda innovatsion faoliyatning ahamiyati. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2020. – № 5. – B. 1-10. – https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2020_5/1_Qodirova_G.R.pdf

[9] Raximov O.D. Mintaqaviy iqtisodiy tizimlarni modernizatsiya qilishning nazariy-metodologik asoslari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021. – 56 b. – https://library.tdiu.uz/files/dissertatsiya/avtoreferat/2021/raximov_o.d._avtoreferat.pdf

[10] Ergashev R.X., G'aniyev B.B. Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning strategik yo'nalishlari. Monografiya. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2023. – 280 b.

[11] Mirzayev Q.A. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni boshqarishda raqamli texnologiyalarning o'rni. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2023. – № 4. – B. 1-12. – https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/2023_4/1_Mirzayev_Q.A.pdf